

Marten Micron

THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT VAN DE NEDERLANDSE
GEREFORMEERDE KERKEN TE UTRECHT

Marten Micron
(1522/23-1559)

–

Minor Prophet.

His Reforming Ecclesiology in
Van de weerdicheydt, nuttheydt ende noodicheyt
der christelicker vergaderinghen

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD
VAN DOCTOR IN DE THEOLOGIE,
OP GEZAG VAN DE RECTOR DR. G. HARINCK,
ZO GOD WIL IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP VRIJDAG 24 NOVEMBER 2023
TE 16.00 UUR IN DE AUGUSTINUSZAAL,
PLOMPETORENGRACHT 3 TE UTRECHT

door
Harmen Theodoor Wendt

Promotoren

Prof. dr. E.A. de Boer

Prof. dr. C.J. Kooi (Louisiana State University)

Leden beoordelingscommissie

Prof. dr. H. van den Belt (Vrije Universiteit)

Prof. dr. S. Hiebsch

Prof. dr. A. Reitemeier (Universität Göttingen)

Prof. dr. M.G.K. van Veen (Vrije Universiteit)

This study was sponsored by:

Stichting Afbouw Kampen
Stichting Greijdanus-Kruithof Fonds

To the
Father, the Son and the Holy Spirit,
the triune God
of the covenant,

Who gave
a loving wife,
beautiful children,
devout parents,
brothers and sisters and friends;

Who gave
strength,
perseverance,
faith,
hope
and love;

Who forgave
all my shortcomings
and sins;

Who gave
- gift beyond understanding! -
Himself
in His love,

be given
everlasting
thanks and praise.

To my fellow pilgrim

Bart van Egmond

לְמַעַן אֶתִּי וְרַעֲי אֲדַבְּרָה נָא שְׁלוֹם בְּךָ

Contents

A Note on Terminology	5
Chapter 1: Introduction to the Research	7
1.1 Micron-research	9
1.2 Preliminary Methodological Considerations	19
1.3 Research Question and Chapter Contents	23
Part 1: Historical	25
Chapter 2: Introduction to Van de weerdicheydt, nutheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen	27
2.1 Description of the book	27
2.2 Printer	31
2.3 Authorship	33
2.4 Structure and Summary of the Book	41
2.5 Goals of the Book	43
2.6 Summary and Conclusions	48
Chapter 3: Introduction to the Authors of Van de weerdicheydt, nutheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen	49
3.1 Marten Micron	50
3.1.1 Early life	50
3.1.2 Zurich	56
3.1.3 England	61
3.1.4 From England to Norden	72
3.1.5 Norden	77
3.2 Nicolaus Carinaeus	83
3.3 Summary and Conclusions	86
Chapter 4: The Second Concentric Circle: The East Frisian Reformation and ‘the Reformation of the Refugees’	87
4.1 The East Frisian Reformation	87
4.2 The Reformation of the Refugees	99
4.2.1 Opposing the Paradigm	100
4.2.1.1 Jesse Spohnholz and Mirjam van Veen	100
4.2.1.2 Judith Becker	105
4.2.1.3 Johannes Müller	105

4.2.1.4 Three Questions	108
4.2.2 The Reformation of the Refugees	109
A) Continuity between the Churches before and after Emden 1571	110
B) The Relation between Flight and Theology	116
C) Was Every Refugee Reformed?	122
D) Nicholas Terpstra's Religious Refugees in the Early Modern World	123
4.2.3 Evaluation	124
4.3 Summary and Conclusions	129
Chapter 5: Translations	131
5.1 The German Translation by Engelbert Faber	131
5.2 The English Translation of Excerpts from the Book	136
5.3 Summary and Conclusions	142
Part 2: Theological	143
Chapter 6: Analysis of the Ecclesiology in Van de weerdicheydt, nutheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen	145
6.1 Micron's Method in Van de weerdicheydt	146
6.2 The Purpose of the Church	148
6.3 The Nature of the Church	155
6.3.1 Gathered out of all People by the Will of God	156
6.3.2 The Church of God and the World	158
6.3.3 The Foundation of the Church	164
6.4 The Marks of the Church	168
6.4.1 The Marks of the Church: Source and Verity	168
6.4.2 The First Mark of the Church: Doctrine	172
6.4.3 The Second Mark of the Church: Governance	175
A) Word	175
Excursus: Ministry and Prophecy, Priests and Prophets	178
B) Sacraments	184
C) Christian Discipline	190
6.5 Staying or Seceding	193
6.5.1 The Command to Join the Church	193
6.5.2 The Necessity to Secede	197
6.5.3 Confessional Authenticity and the Pastoral Realism of Broken Life.	203
6.6 Summary and Conclusions	204

Chapter 7: Micron and Reformed Ecclesiology	209
7.1 Authors and Sources	210
7.2 Purpose and Nature of the Church	212
7.3 The Marks of the Church	217
7.4 Teachers of a Holy Gospel	223
7.5 Unity and Secession	231
7.6 Summary and Conclusions	235
Chapter 8: Micron's Reforming Ecclesiology in the Context of the Reformed Reformation – Synthesis and Conclusions	237
8.1 Context	237
8.2 Micron's Ecclesiology within Reformed Ecclesiology	241
8.3 Dissemination	245
8.4 Conclusion	251
Bibliography	255
Abbreviations	255
Works by Micron	257
Other primary sources	259
Secondary literature	265
Images	295
Nederlandse samenvatting	297
Curriculum Vitae	303
Appendix A: Schedule of Contents Van de weerdicheydt, nuttheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen	305
Appendix B: Edition of Van de weerdicheydt, nuttheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen	309
Method	309
Text	311

Nederlandse samenvatting

In *hoofdstuk 1* wordt de studie ingeleid. Deze richt zich op de ecclesiologie van de Nederlandse hervormer Marten Micron, voormalig predikant van de Vreemdelingenkerk in Londen onder het bewind van Edward VI. Micron heeft deze uiteengezet in zijn postuum uitgegeven *Van de weerdicheydt, nutheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen*. Omdat het boek nog niet af was, heeft Nicolaus Carinaeus het laatste hoofdstuk afgerond. Deze studie werpt nieuw licht op verschillende onderzoeksterreinen, met name die van de vluchtelingenreformatie en het Bullinger-onderzoek. De leidende vraag is daarbij: 'Hoe kunnen we de ecclesiologie die Marten Micron in *Van de weerdicheydt, nutheydt ende noodicheyt der christelicker vergaderinghen* geeft omschrijven in relatie tot het direct historische en intellectuele milieu van de gereformeerde Reformatie? Om die vraag te beantwoorden volgen we methodisch Quentin Skinner, met als doel de zaken zó te zien als de auteur die heeft bedoeld. Daarmee wil de kerkhistoricus de contemporaine kerk helpen met het luisteren naar de stem van het verleden.

Vervolgens vangt de eigenlijke studie aan met het *historische deel*.

In *hoofdstuk 2* volgt een inleiding op het boek zelf, zoals die in de enig bewaard gebleven editie tot ons komt. Deze editie is samengebonden met een ander boek van Micron, namelijk *Een Apologie (...) op verscheyden Artikelen die Menno Simons (...) heeft uitgegheven*. Dit convoluut is bijna zeker in de tijd van de Reformatie gebonden. *Van de weerdicheydt* is gedrukt in 1561 door Gillius van der Erven – ook wel bekend als Ctematius. Het betreft een vertaling van een oorspronkelijk Latijns manuscript. Ctematius was de huisdrukker van de gereformeerden uit Londen. Bijna alle boeken van Micron zijn door Van der Erven gedrukt. Omdat *Van de weerdicheydt* postuum is uitgegeven reflecteren wij op de vraag of Micron wel echt de schrijver is. Herman de la Fontaine Verwey heeft dit bestreden en stelde dat de eigenlijke auteur een zekere Adriaan de Kuiper was. De primaire bronnen bevestigen dit echter niet. Daarnaast zijn er voldoende redenen die overtuigen van het auteurschap van Micron. Allereerst is het boek vanaf het begin ontvangen als het echte werk van de hervormer en als zodanig uitgegeven door Van der Erven. Daarnaast is het boek theologisch consistent en diepgravend. Ten slotte zijn er duidelijke sporen dat het boek nog niet was afgerond.

Marten Micron geeft in het boek allereerst een bijbels-theologisch exposé over hoe in de Bijbel de kerk er altijd geweest is en dat alle gelovigen

zich daarbij voegden. Vervolgens geeft hij de kenmerken van de kerk, voordat hij ingaat op de vraag of het nodig is de Rooms-katholieke kerk te verlaten. Dat beantwoordt hij bevestigend en in het laatste hoofdstuk geeft hij aan dat men zich vervolgens bij de ware kerk moet voegen.

Deze samenvatting maakt duidelijk dat het boek in eerster instantie geschreven is tegen de praktijk van het Nicodemisme. Oftewel, tegen diegenen die in het geheim wel de fouten van de Roomse kerk erkennen, maar niet de stap zetten die kerk te verlaten. Tegelijk bedt Micron dit in in een uitvoerig theologisch discours. Daarmee lijkt het ook zijn doel geweest te zijn om zijn kerkleer met een breder publiek te delen.

In *hoofdstuk 3* volgen we de biografie van de beide auteurs. Marten Micron is in 1522/1523 geboren in Gent. Een periode waarin een veelheid aan meningen de ronde deed. We weten niet wanneer hij overging tot de ‘nieuwe leer’, maar treffen hem in 1547 in Basel aan, waar hij verblijft in het huis van De Falais. In dat huishouden leert hij ook John Hooper kennen. Samen met laatstgenoemde woont hij vanaf 1548 in Zürich om te studeren. Een jaar later vertrekken ze, samen met Hooper en diens gezin, naar Engeland. In Engeland regeert op dat moment Edward VI. Thomas Cranmer leidt daar de hervormingen binnen de kerk, o.a. door het *Book of Common Prayer*, waarmee hij langs liturgische weg de gereformeerde leer aan de gemeente over wil brengen. Edward VI staat de vreemdelingen toe hun eigen ordinantiën te volgen bij de erediensten, zo zocht hij grip te houden op deze groep. Daarbij moest de vreemdelingen-gemeente ook dienen als een voorbeeld van een gereformeerde kerk. Marten Micron wordt één van de predikanten in deze vluchtelingenkerk. Johannes à Lasco is de superintendent en Jan Utenhove, ook een Gentenaar, is één van de ouderlingen. In deze periode schrijft Micron zijn eerste boeken en werkt het team van ambtsdragers aan liturgische formulieren en catechismi.

Na de troonsbestijging van Mary Tudor verlaat een groep vreemdelingen, waaronder Micron, Utenhove en à Lasco, het Britse eiland. Micron wordt na veel omzwervingen predikant in de stad Norden, Oost Friesland (1554). Tijdens deze reis omschrijft Micron zichzelf en de zijnen als vreemdelingen omwille van de ware religie. In Norden brengt Micron rust in een gemeente waar verdeeldheid is tussen Lutheranen en gereformeerden. Hier publiceert hij opnieuw enkele boeken. In 1559 wordt hij getroffen door de builenpest en sterft.

Over Nicolaus Carinaeus weten we een stuk minder. Hij is geboren in Edam en werd ergens voor 1558 predikant in Oost Friesland. Na een korte tijd in Amsterdam keert hij vóór 1562 terug naar Oost Friesland. Van daar vertrekt hij naar Londen waar hij in 1563 sterft, eveneens aan de pest.

In *hoofdstuk 4* kijken we naar de direct historische context waarbinnen Marten Micron *Van de weerdicheydt* schrijft. Dat is allereerst die van de Oost-Friese Reformatie. Daarbij volgen we het model van Arnd Reitemeier, die de koers van de Reformatie in Noord-Duitsland in vijf fasen indeelt: 1) Eerste verspreiding van Luthers ideeën, 2) De steden nemen de leiding, 3) De vorsten aanvaardden Luthers onderwijs, 4) Verdere theologische ontwikkelingen, o.a. vanuit Zürich, 5) Terugkeer van de Rooms-katholieke kerk. Na voorzichtige aanzetten komt de Oost-Friese reformatie op stoom door graaf Enno II, die een tweetal kerkordes laat schrijven voor het gebied. Beiden lijken weinig invloed te hebben gehad. De volgende grote stap is onder gravin Anna (1540), die Johannes à Lasco aanstelt als superintendent. Hij moet de twee stromingen van sacramentariërs en Luthers zien te verenigen binnen één kerk. À Lasco laat zich echter kennen als iemand die geen compromissen sluit. Uiteindelijk worden zijn hervormingen in 1548 in de knop gebroken door het Augsburg Interim. Johannes à Lasco vertrekt daarop naar Engeland. Vijf jaar later komen de vluchtelingen vanuit Engeland naar Emden. In Oost Friesland is er dan nog steeds sprake van verschillende religieuze stromingen, ook in Norden. Dit zorgt ervoor dat Micron een balans moest vinden tussen wat verbreekt en wat verbindt.

Vervolgens is ook de discussie rondom de vluchtelingenreformatie belangrijk om de context waarbinnen het boek geschreven is te begrijpen. Daarop is de nodige kritiek gekomen, met name door Jesse Spohnholz en Mirjam van Veen. In mindere mate ook van Judith Becker en Johannes Müller. Bij de analyse van hun kritiek komen er drie vragen naar boven drijven die beantwoord moeten worden: 1) In hoeverre was er continuïteit tussen de vluchtelingenkerken en de kerken zoals die zich na Emden 1571 vormden? 2) Leidt de vluchtelingenervaring noodzakelijk tot een theologie die zich richt op voorzienigheid, uitverkiezing, tucht en zich uit in een presbyteriaal-synodaal stelsel? 3) Werd deze theologie ook gedeeld door alle vluchtelingen? We stellen vast dat er wel degelijk sprake is van een dynamische continuïteit, al moet er gewaakt worden voor een al te lineaire vertelling van deze geschiedenis. De ervaring van vluchten omwille van het geloof lijkt ertoe te leiden dat bepaalde geloofsovertuigingen sterker naar voren komen. Echter, niet op zo'n manier dat die daarvoor afwezig waren, maar wel zo dat ze door de vlucht-ervaring sterker worden benadrukt. Ten slotte stellen we vast dat niet alle vluchtelingen tot dezelfde overtuigingen kwamen. Overigens wordt dit ook nergens beweerd door voorstanders van het vluchtelingenparadigma. Naar aanleiding van deze bespreking opperen wij de mogelijkheid om een nieuw gezamenlijk uitgangspunt te nemen in de *peregrinatio*-ervaring. Voor de

kerkhistorie zou een vijf fasen model, verwant aan dat van Reitemeier, kunnen functioneren: 1) Eerste ontvangst van hervorming in de Nederlanden, 2) Periode van eerste emigratie en kruiskerken, 3) Periode van voortgaande emigratie, 4) Proces van kerkvorming tot 1571, 5) proces van latere kerkvorming in dynamische continuïteit. Tussen deze fases zit in de tijd enige overlap.

In *hoofdstuk 5* wordt de aandacht gericht op een tweetal vertalingen. Een Duitse vertaling door Engelbert Faber en een Engelse vertaling van twee gedeeltes uit het boek.

De Duitse vertaling is gedrukt in Heidelberg in 1563. Faber was predikant in de Palts. Zijn vertaling is een drieluik met een vertaling van Bernhard Buwo's *thosamenspreckings* over de doop en een vertaling van de *Nederlandse geloofsbelijdenis*. Daarmee lijkt Faber te hebben willen bijdragen aan de verspreiding van het gereformeerd gedachtegoed tijdens de regering van Frederik III. Na zijn periode in de Palts vertrekt Faber naar de Nederlanden, waar hij met name veel werk verzet in Venlo. Ook is hij aanwezig op de synode van Dordrecht 1578. Al met al is deze vertaling een vroeg teken van de doorwerking van Microns boek.

De Engelse vertaling bevindt zich in een boek van John Knewstub, een vroege puritein, tegen de Familie der Liefde (1579). Het ene vertaalde gedeelte is uit het stuk dat Micron heeft geschreven, het andere uit dat van Carinaeus. Omdat het doel van Knewstub duidelijk het bestrijden van de Familie der Liefde is, blijkt deze vertaling vooral interessant voor het bestuderen van het vroege puritanisme.

Daarmee komen we aan het einde van het historische deel en gaan we over tot het *theologische deel*.

Dat begint in *hoofdstuk 6* met een analyse van Microns ecclesiologie zoals hij die uiteenzet in *Van de weerdicheydt*. Deze wordt vergeleken met zijn overige werken. Daarbij valt op dat Micron bijbels-theologisch te werk gaat. Dat wil zeggen, hij werkt vanuit een analytische samenvatting van de Bijbelse gegevens. De kerk heeft bij Micron twee doelen: de eer van God en de redding van de mens. Bij het eren van God hoort de prediking, de lofzang en het belijden. De gelovige spreekt in geloof dat belijden uit, maar voegt zich daarin ook bij het belijden van de kerk. Het tweede doel, de redding van de mens, is er om de mens te beschermen tegen de duivel en de eigen zondige natuur. Maar wat is dan de kerk? Het is de verzameling van mensen die door Gods wil uit de wereld geroepen is door de stem van het evangelie en verenigd is onder Christus. Deze kerk van God staat tegenover de kerk van de Satan. In die strijd zou de kerk zonder Gods genade zeker ten onder gaan, en ze is ook vaak bijna teloorgegaan, maar onder Gods bescherming werd ze opnieuw opge-

bouwd en bleef ze bestaan. Daarom horen vervolging en vreemdelingschap als vanzelf bij het wezen van de kerk. De mens leefde los van God, maar aan die existentiële ballingschap is een einde gekomen. Daardoor wonen christenen nu op aarde in loofhutten, in afwachting van de hemelse tenten.

Omdat de kerk steeds herbouwd wordt moet zij een goed fundament hebben. Dit fundament is Christus, door Wie de zondaar rechtvaardig is. Daarmee erkent Micron ook dat de kerk nooit heilig is in haarzelf en ook nooit zonder fouten in deze wereld. Toch heeft zij wel haar kenmerken. De inhoud van beide wordt bepaald door de Bijbel. Daarmee is gehoorzaamheid aan de Schrift het essentiële kenmerk. Daar moet de kerk steeds naar terug. Voor Micron volgen daaruit twee kenmerken: de leer en de regering. De regering is onder te verdelen in verkondiging, sacrament en tucht. Deze ordening van het kerkelijk leven moet strekken tot hetzelfde doel als de leer. De verkondiging is als het net dat de vissen vangt en is voor Micron de belangrijkste taak in de kerk. De sacramenten overtuigen van zonde en genade en sporen aan tot een nieuw leven. De tucht, vervolgens, is ook essentieel omdat daarmee de zonde wordt ingetoomd en de zondaar teruggewonnen wordt. Vanwege deze grote gaven is het volgens Micron nodig om zich bij de kerk te voegen. Want één steen is nog geen gebouw is, maar moet samengevoegd worden met andere stenen. Bovendien gebruikt de Geest de uiterlijke religie om het hart te raken.

Omdat de kerk kenbaar wordt uit haar kenmerken, kan het ook nodig zijn een kerk te verlaten als de kenmerken ontbreken. Vooral als men gedwongen wordt goed te keuren wat tegen Gods Woord in gaat, mag men in zo'n gemeente niet blijven. Het is gevaarlijk daar te zijn omdat de bescherming tegen de duivel en de zonde ontbreekt. Daarbij trok Micron niet voor iedereen de lijnen zo scherp als voor zichzelf. Zo lijkt hij Lutherse kerken als ware kerken beschouwd te hebben, maar hij vroeg daarbij wel confessionele authenticiteit: leer en orde moeten overeenkomen.

Deze ecclesiologie vergelijken we in *hoofdstuk 7* met die van een groep andere reformatoren (Calvijn, Bullinger, Hooper, Vermigli, Musculus, à Lasco) waarvan we weten dat Micron daar op de één of andere manier mee in contact is geweest. Daarbij blijkt een fundamentele eenheid in theologie. Ook op het punt van de *peregrinatio*-ervaring is er overeenstemming. We kijken ook in het bijzonder naar de discussie over de re-sacralisatie van de ambten in Zürich, d.w.z., in hoeverre werd het ambt weer een heilige vocatie. Re-sacralisatie is er op theologisch niveau niet, maar zou in de praktijk van het leven wel zo ervaren kunnen zijn. De overeenstemming op hoofdpunten betekent natuurlijk niet dat er geen

enkel verschil is aan te wijzen tussen deze theologen. Zo wordt er wel degelijk anders aangekeken tegen de kenmerken van de kerk. Al benadrukken alle reformatoren het belang van de tucht, ze benoemen het niet allemaal als kenmerk. Eén zijn ze echter in de visie dat gehoorzaamheid aan het Woord het eigenlijke kenmerk is. Tussen Calvijn en Micron lijkt er ook verschil van mening over wanneer men een kerk moet verlaten. Op één punt wijkt Micron echt af van de anderen. Hij lijkt de enige te zijn geweest die de kerk als een beschermend bolwerk heeft gezien. Het is mogelijk dat hij de gedachte van het *corpus Christianum* van de stad overgebracht heeft naar de gemeente.

Ten slotte worden deze zaken in *hoofdstuk 8* samengevat. We kijken daarin, voor we tot conclusies komen, nog kort vooruit naar de kerken in de Nederlanden na Emden 1571, in het bijzonder naar de predikant van Delft, Arent Cornelisz. Tussen wat hij uitdraagt en Micron is correlatie aan te wijzen, wat er op duidt dat er inderdaad sprake was van een dynamische continuïteit.

Op basis hiervan komen we tot de volgende conclusies. Wat het theologische element betreft: Microns ecclesiologie is de fundering onder zijn werk in Londen en Norden. Het is een reformerende en een gereformeerde ecclesiologie. Het is daarnaast ook een *peregrinatio*-ecclesiologie. Vervolgens een *corpus Christianum* ecclesiologie, die de gemeente ziet als de stad Gods. Ten slotte is het een confessionele ecclesiologie.

Wat het historische element betreft: We zien Micron als de representant van de gereformeerde beweging. Hij is noch Calvinist, noch Bullingeriaan, maar gereformeerd. Zo is hij een schakel tussen verschillende theologen en de kerken in de Nederlanden, die met hem in een dynamische verbinding staan. Daarnaast is hij een representant van de vluchtelingenreformatie. De ervaring van vlucht werkt als een katalysator, waardoor bepaalde onderdelen van de leer meer nadruk krijgen. Daarom kan dat wel degelijk als afzonderlijk fenomeen bestudeerd worden, maar niet geïsoleerd, alsof de vluchtelingen in een vacuüm leefden. Uit de biografie, sociale omstandigheden en de theologie van Micron blijkt dat de gewetensvrijheid en de onderwerping aan het Woord van God in de dienst aan Christus essentieel zijn in hoe de gereformeerde Reformatie zich ontwikkelde.